

Список використаних джерел:

1. Сімко Р.Т., Шинкарук А.І. Історія експериментальної психології (від передумов до перших наукових шкіл): навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Друк-Сервіс, 2014. 135 с.
2. Енциклопедія судової експертизи / Н.І. Клименко та ін.; за ред. Н.І. Клименко. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2013. 182 с.
3. Землянська О.В. Особистість як суб'єкт правосвідомості та об'єкт судово-психологічної експертизи: дис. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.06 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 514 с.

УДК 340.1

КРАВЧЕНКО Т.А.

ПРАВОВА СУТНІСТЬ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті досліджується питання правової сутності легітимності державної влади. Легітимність як одна з фундаментальних властивостей державної влади, що виражається під час взаємодії між державою та суспільством, за сутністю є складним соціальним феноменом, що проявляється як у сфері правовій, так і політичній. Легітимність завжди передбачає наявність принаймні мінімального рівня консенсусу між громадянським суспільством і державою, причому основою цього консенсусу є спільне визнання основних політикоправових цінностей, яке дає громадянам змогу визначити відповідність чинних політичних інститутів і процедур зазначеним цінностям. Легітимність влади означає, що ця влада сприймається громадянами як законна, справедлива та доцільна, а отже, громадяни за владою визнають право приймати повноважні й компетентні рішення, а за собою – обов'язок ці рішення виконувати.

Ключові слова: демократія, державна влада, легітимність, правова держава, правова сутність, політико-правові цінності.

В статье исследуется вопрос правовой сущности легитимности государственной власти. Легитимность как одно из фундаментальных свойств государственной власти находит свое выражение во взаимодействии между государством и обществом, по сути является сложным социальным феноменом, проявляется как в правовой, так и политической сфере. Легитимность всегда предполагает наличие, по крайней мере, минимального уровня консенсуса между гражданским обществом и государством, причем основой этого консенсуса является общее признание основных политико-правовых ценностей, которое дает гражданам возможность определить соответствие существующих политических институтов и процедур указанным ценностям. Легитимность власти означает, что власть воспринимается гражданами как законная и справедливая, следовательно, граждане признают за властью право принимать компетентные решения, а за собой – обязанность эти решения выполнять.

Ключевые слова: демократия, государственная власть, легитимность, правовое государство, правовая сущность, политико-правовые ценности.

The article examines the issue of the legal nature of the legitimacy of state power. The legitimacy is one of the fundamental properties of state power, is reflected in the interaction between the state and society, is a complex social phenomenon, manifested

in both the legal and political spheres. Legitimacy always implies at least a minimum level of consensus between civil society and the state, and the basis of this consensus is the general recognition of basic political and legal values. The legitimacy of power means that people are perceived state power as legitimate and recognize the right to make competent decisions by the authorities, and the obligation to carry out these decisions.

Key words: *democracy, state power, legitimacy, legal state, legal essence, political and legal values.*

Вступ. Побудова в Україні правової держави є важливим чинником забезпечення в ній верховенства права, суверенітету й законності. Однією з умов здійснення цього завдання є встановлення легітиматії державної влади, позаяк вона передбачає реалізацію владних функцій і певними владними суб'єктами й безпосередньо народом задля втілення завдань і цілей держави. Демократія передбачає наявність фундаментального права суспільства впливати на владу й процеси прийняття державних рішень. Подальші шляхи розвитку державності й суспільства демократичним шляхом, способи управління суспільством у період моральної кризи неминуче призводять до питання про знаходження та взаєморозуміння між державною владою й суспільством, тобто актуалізують проблему легітиматії державної влади.

Дослідження окремих питань щодо легітимності державної влади здійснено в працях сучасних вітчизняних науковців: Є. Бистрицького, О. Висоцького, В. Волонця, К. Вороніної, С. Гладія, К. Гольцмана, І. Жаровської, Є. Зозулі, Н. Драсеневи́ча, Ю. Калюжної, В. Ковальчука, О. Шульги, В. Фадєєва, Є. Юрійчука та інших.

Постановка завдання. Метою статті є комплексно опрацювати правову сутність легітимності державної влади.

Результати дослідження. Легітимність як одна з фундаментальних властивостей державної влади, що виражається під час взаємодії між державою та суспільством, за сутністю є складним соціальним феноменом, що проявляється як у сфері правовій, так і політичній. Коли ми говоримо про сутність того чи іншого явища, то маємо на увазі насамперед те, що є суттєвим для нього з моменту його виникнення, сукупність його характерних рис. Саме правова сутність легітимності державної влади є предметом дослідження.

Проблема легітимності державної влади є одним із фундаментальних напрямів дослідження, яке сьогодні є предметом наукових інтересів щонайменше таких наук, як юриспруденція, політологія, соціологія, психологія. Особливе місце в цьому переліку посідають саме юридичні науки, а саме: історія політико-правових учень, теорія держави та права, філософія права. Крім цього, легітимність державної влади поступово стає сферою правового регулювання норм конституційного права. Незважаючи на те що конституційні системи встановлюють інструменти й процедури для забезпечення конституційності, функція легітиматії є однією з основних функцій конституцій у демократичних правових державах. Конституційність і легітимність – два поняття, які тісно пов'язані між собою, оскільки обидва визначають правові межі діяльності державної влади. Відмінність полягає лише в тому, що конституційність указує на відповідність законів і політичних рішень чинної влади «букві» конституції (нормам Основного Закону), а легітимність – її «духу» (ідеї права та справедливості).

Значення питання легітимності для юридичної науки важко переоцінити, оскільки ця категорія дає можливість краще зрозуміти сутність державної влади та права, їх цінність і цілі. Дослідження питання державної влади та права через проблему легітимності дає змогу простежити взаємозв'язки між цими явищами, вплив державної влади та права на суспільство і зворотній процес впливу. Легітимність дає можливість досліджувати державну владу та право в їх динаміці як базові інститути держави, що впливають на суспільні відносини й формуються та змінюються під впливом суспільства. Проблема легітимності визначає ціннісний зміст держави, а вся аксіосфера держави багато в чому визначається критеріями легітимності державної влади та її окремих гілок [1, с. 45], тому питання легітимності має стати насамперед предметом дослідження юридичної науки, а поняття «легітимність» посісти гідне місце в каталозі правових понять поряд із такими як легальність, законність, правомірність тощо.

Якщо звернутися до історії використання поняття «легітимність», то варто вказати, що наближено до сучасного контексту воно вживається в європейському політико-правовому дискурсі Нового часу й імпульс для використання цього поняття дала Велика французька революція 1789 р. Появу поняття «легітимність» пов'язують насамперед із необхідністю виправдання прин-

ципів відновлення династії Бурбонів у Франції, на противагу революційному принципу народно-го суверенітету. «Легітимістами» в цей період почали називати прихильників династії Бурбонів, які вважали, що лише їхні представники, з огляду на історичні традиції, володіють законними правами на монархічну владу. Так, поняття «легітимність» у другому виданні Тлумачного словника (1881 р.) В. Даля трактується як прихильник законної династії [2].

Розглядаючи семантику слова «легітимність», необхідно також зупинитися на споріднених, похідних або пов'язаних із ним лексичних одиницях. До таких, безумовно, належить слово «легітимація», яке має, згідно з «The Oxford English Dictionary», такі значення: 1) дія, процес представлення (rendering) або авторитетного проголошення (обличчя) легітимним; 2) а) умова буття легітимного (legitimate); легітимність (legitimacy); б) щодо літературної роботи: факт того, що вона є роботою її передбачуваного автора; автентичність, достовірність; 3) дія (action) з натуралізації (іноземця); 4) дія (action) з надання законного характеру чомусь, забороненому законом; дозвіл (dispensation); 5) дія (action) з узаконення; санкціонування, уповноваження, дозвіл; рідко – документ про санкцію (a document of authorization) [3, с. 190].

Безпосередньо пов'язаним із зазначеними вище лексичними одиницями є дієслово «легітимувати» (legitimate), що вживається в таких значеннях: 1) зробити (позашлюбну дитину) легітимною; 2) зробити законним або легальним, надати законний або легальний характер чомусь або комусь; санкціонувати, дозволяти ухваленням закону. У застарілому використанні пред'явити (особі) законну вимогу на що-небудь; 3) підтверджувати або доводити легітимність; дозволяти або виправдовувати словом або прикладом; служити виправданням.

Як класичні, так і сучасні державно-правові теорії розглядають легітимність насамперед як одну з ключових властивостей державної влади, що пов'язана з законом і правом. Таке тлумачення легітимності є зрозумілим, оскільки державна влада та право тісно пов'язані між собою. Так, право (природне, невідчужуване й невід'ємне право людини) набуває свого загальнообов'язкового нормативного характеру завдяки вольовим рішенням влади. Однак і державна влада конститується у формі права (позитивного). Таке взаємодоповнення дало підстави польському досліднику Ю. Гайді характеризувати легітимність як «правомірність влади» [4, с. 403].

На наше переконання, питання легітимності – це проблема співвідношення державної влади та права. Використання поряд із легітимністю поняття «правомірність» дає можливість визнавати їх майже тотожними, однак за такого використання правомірність не повинна бути тотожною законності (в контексті теорії праворозуміння право не є тотожним закону). Як влада, так і право виникли в результаті суспільних відносин, тому владні відносини в суспільстві – це вольові відносини між людьми, оснований на пануванні. Право – це сукупність норм, які сформувалися в процесі відносин між людьми та які стали загальновизнаними через те, що знайшли своє моральне виправдання в суспільстві, а також формальне вираження через вольові рішення зовнішнього авторитету (держави). Право стає дієвим не лише через застосування державного примусу, а й через визнання його в суспільстві таким, що є справедливим, містить у собі «моральний мінімум». Державна влада – це публічно-владні вольові відносини, що утвердилися між державними органами й суб'єктами політичної системи суспільства, які оснований на праві. Очевидно, постановка проблеми легітимності передбачає, що державна влада – це завжди правова влада, правомірна влада, оскільки державне владарювання, крім того, що побудоване на монопольному праві на застосування сили, також потребує визнання. Безпосередній взаємозв'язок держави та права проявляється насамперед через легітимність як особливу властивість державної влади, що потребує суспільного визнання. Правове дослідження проблеми легітимності має бути побудоване на визнанні того, що державна влада і право є результатами суспільних відносин, які містять соціально-психологічні елементи.

Зважаючи на те, що державна влада і право мають спільне соціальне походження, вони мають і єдину мету. Мета права – формування справедливого суспільства, в якому кожен окремий індивід захищений у своїх правах. Водночас метою державної влади є реалізація права. Саме виходячи з таких постулатів, основними засадами легітимності як ціннісної характеристики державної влади та права є суспільне благо й дотримання особистих прав. У сучасній правовій науці такі засади інтерпретовані в принципи народного суверенітету і прав людини, які є базовими принципами легітимності. Основні права людини, тобто ті, які є невідчужуваними та невід'ємними, є тим критерієм, на основі якого можна оцінювати (критикувати чи підтримувати) діяльність державної влади та її законів. Отже, народний суверенітет і права людини є двома базовими принципами легітимності, причому останній є більш пріоритетним. І для права, і для державної влади суспільні блага й особисті права є метою діяльності. При цьому джерелом легітимності

державної влади є людина, а точніше, її активна участь у суспільно-політичному житті держави (це різноманітні форми участі в правовій, політичній, господарській сферах життєдіяльності). Через такі форми участі державна влада та право набувають реальної легітимності.

Легітимність влади, так само як і правовий характер її законів, – це результат компромісу між людьми, який полягає, з одного боку, у відмові всього суспільства й кожного учасника суспільного договору, зокрема, від «права на все», і спільному визнанні прав, які є невід’ємною, невідчужуваною частиною життя людини. З іншого боку, це добровільна відмова кожної людини, зокрема, від частини своїх прав і делегування їх представникам усенародно сформованої влади у вигляді повноважень, у тому числі на застосування сили [5, с. 159–160]. Суспільний договір не варто розглядати як історичний договір між людьми, на основі якого виникає держава. Це швидше творчий експеримент, який поставлений з метою легітимації. З погляду теорії держави суспільний договір полягає в попередній політичній домовленості про виправдання існування права та державної влади як таких.

Так, легітимності властиві окремі ознаки, які мають нормативний характер, що проявляється в її здатності оперувати й обмежуватися законами і правовими нормами. З огляду на це, постає питання співвідношення легітимності й легальності. Указані категорії тісно пов’язані між собою, але водночас вони не можуть розглядатися як тотожні. У багатьох випадках ми стаємо свідками такого феномена, коли легітимність і легальність не збігаються, тобто коли легальна влада є нелегітимною чи, навпаки, коли нелегальна влада є легітимною. У цьому сенсі можна навести позицію Б. Краснова, який пояснює виникнення такої ситуації через нетотожність сфер політичної та юридичної взаємодії суб’єктів владних відносин [6, с. 82]. Приблизно так само зазначену проблему розв’язує В. Чиркін, який указує на те, що легітимність часто не має стосунку до закону, а іноді суперечить йому. Процес легітимації не обов’язково формальний, і навіть частіше неформальний, засобами якого державна влада набуває властивостей легітимності [7, с. 66].

Однак ситуація незбігу легітимності й легальності характерна лише для недемократичних режимів. За демократичних політичних режимів така ситуація якщо й можлива, то лише в короткотривалій політичній перспективі, оскільки громадянське суспільство завжди має гарантовані правом інституційні можливості змінити нелегітимну владу на легітимну або принаймні наближену до легітимної, тобто таку, що заслуговує на довіру більшості членів суспільства. У правовій демократичній державі легітимність державної влади може включати і, як правило, включає її легальність.

Саме через законодавство легітимність знаходить своє формальноюридичне закріплення. Законність забезпечує правову стабільність, установлює мир під час боротьби світоглядів і кладе край «війні всіх проти всіх». Отже, як справедливість, так і законність є невід’ємними складниками легітимної влади у правовій демократичній державі, вони співвідносяться між собою як зміст і форма й доповнюють одна одну. Якщо справедливість вкладає правовий зміст у закони, то закони є тією силою, яка захищає справедливість і такі загальнолюдські цінності, як свобода, рівність, права людини від зовнішнього зазіхання як влади, так й окремих членів спільноти.

Забезпечення високого рівня законності в державі ще не дає підстави стверджувати, що влада в такій державі є легітимною. Адже жодна законодавча система, навіть найдосконаліша, не захищає суспільство від соціальних конфліктів, політичних криз, юридичних казусів. Жодний юридичний закон не може бути ідеальним, не може бути однаково добрим для всіх членів суспільства. Через те, що позитивні закони є вивором доцільної законотворчої діяльності, на всіх стадіях їх існування (розроблення, прийняття, застосування, тлумачення) існує багато можливостей для суб’єктивного втручання, врахування мотивів корпоративної доцільності, тенденційності й упередженості.

Частою причиною втрати легітимності влади може бути неправовий характер законів, на які вона спирається. З формального погляду важливо, щоб закони чи інші нормативно-правові акти приймалися відповідними органами й відповідно до встановленої процедури. Зі змістовного погляду важливим є те, наскільки закон відповідає таким загальнолюдським цінностям, як свобода, рівність, права людини. Лише з урахуванням цих двох складників закон набуває легітимного характеру, а отже, визнання з боку суспільства. Легальність (законність) державної влади в умовах правової демократичної держави містить такі необхідні імпліцитні положення: 1) усі закони відповідають конституції держави, яка, у свою чергу, постає як відображення загальносуспільного уявлення про справедливість, свободу, права людини. Така конституція може бути розглянута як утілення правових ідеалів, оскільки в її основі, як зазначає О. Юшик, лежить рівність усіх у свободі, а не силове нав’язування поведінки [8, с. 64]. Водночас така конституція є об’єктивним

нормативноціннісним регулятором суспільних відносин; 2) закони мають обов'язкову силу як щодо тих, хто є об'єктом управління, так і щодо тих, хто є його суб'єктом; 3) закони встановлюють чіткі процедури, які мають бути обов'язково дотримані, щоб те чи інше рішення державної влади набуло сили. Очевидно, у такий спосіб витлумачена легальність постає як важливий і необхідний крок конституювання легітимності державної влади.

Легітимність завжди передбачає наявність принаймні мінімального рівня консенсусу між громадянським суспільством і державою, причому основою цього консенсусу є спільне визнання основних політико-правових цінностей, яке дає громадянам змогу визначити відповідність чинних політичних інститутів і процедур зазначеним цінностям. У цьому сенсі можна твердити, що легітимність завжди несе в собі певну апіорну аксіологічноправову основу. Саме цей складник може формуватися на різних підставах і завдяки різним механізмам. Вона може мати раціональний, ірраціональний, емоційноафективний характер. Так само вона може спиратися на ідеологію, традицію, релігійну доктрину, харизму. Фактично наявність зазначеної правової аксіології, що імпліцитно наявна на рівні суспільно-правової свідомості, дає громадянам можливість виносити власні оцінки державної влади, а також моделювати своє ставлення до неї як до справедливої чи несправедливої, законної чи незаконної, доцільної чи недоцільної. Причому держава, якщо вона прагне бути легітимною, повинна розділяти принаймні частину із цих цінностей, щоб її діяльність могла бути визнана легітимною.

Говорячи про рівень ціннісного консенсусу під час легітимації державної влади, варто наголосити на тому, що як такий він має не статичну, а динамічну структуру. Це означає, що держава повинна бути по можливості максимально чутливою до тих суспільних потреб та інтересів, які в той чи інший момент є домінуючими. Відповідно до цього, вона має підтримувати ті цінності, які є найактуальнішими для суспільства, зокрема, говорячи про сучасні пострадянські суспільства, доволі часто вказують на те, що сьогодні однією з найважливіших цінностей, які сформовані на загальносуспільному рівні, є цінність соціальної справедливості [9, с. 76].

Отже, легітимність є ціннісною властивістю влади, яка вказує на те, що державна влада є справедливою або принаймні такою, що є більш справедливою, ніж несправедливою. Легітимність не можна розглядати поза справедливістю, вона є категорією, яка тотожна справедливості. Легітимність як справедливість є ідеальною категорією. Ідеальна легітимність спирається на абсолютну підтримку громадян. Звісна річ, досягти такого рівня легітимності, за якої жоден нормативний акт, жодне політичне рішення органів влади не викликали б найменшого сумніву стосовно їх справедливого характеру, практично неможливо. Тому, щоб принаймні не вважатися нелегітимною, державна влада повинна бути максимально справедливою щодо більшості лояльних до влади членів спільноти та якомога менш несправедливою до нелояльної меншості. За такої умови межею, переступивши яку влада перестає бути справедливою, можуть уважатися невід'ємні, невідчужувані права людини.

Ще одним складником легітимності є доцільність. На відміну від справедливості й законності, доцільність за природою є не стільки правовим, скільки політичним феноменом. Доцільність не є постійною категорією, в ній закладена певна відносність. Вона може змінюватися залежно від політичної ситуації, партійно-політичних переконань і, врешті-решт, від певних людей. Такий релятивізм не характерний для права, яке, будучи регулятором суспільних відносин, не може бути поставлене в залежність від розбіжностей поглядів та інтересів певних людей. Право має бути єдиним порядком для усіх. Доцільним часто є те, що суперечить нормам моралі, оскільки в її основу покладений принцип, згідно з яким мета виправдовує засоби.

Доцільність часто конфліктує зі справедливістю й законністю, що може призвести до домінування політики над правом. За такої ситуації право перетворюється на простий засіб досягнення політичних цілей. Це перший крок до побудови тоталітарних та авторитарних режимів. Водночас доцільність може не порушувати основні принципи легітимності, а, навпаки, сприяти їх реалізації. Так, якщо всередині суспільства чи всередині влади проявляються конфлікти, які мають загрозливий характер і при цьому правові засоби їх урегулювання себе вичерпали, вирішення проблеми переходить із правової площини в політичну. Крім цього, існує низка важливих суспільних питань, які мають виключно політичний вимір і можуть бути вирішені лише на основі принципу доцільності. Серед останніх, зокрема, питання про тип партійної чи виборчої системи, відсотковий бар'єр під час виборів, спосіб формування парламентської коаліції тощо. Однак і під час вирішення таких питань рішення чинної влади повинні стати своєрідною декларацією про відмову застосовувати насильство й поважати невід'ємні та невідчужувані права людини й діяти з найменшими порушеннями норм чинного законодав-

ства, тобто хоча б в основних положеннях залишатися справедливим і законним. Навіть і за цих умов політика повинна реалізовуватися в межах права.

Висновки. Отже, легітимність можна визначити як певний баланс між правом і політикою, між законністю, справедливістю й доцільністю. Монополія одного із цих елементів є загрозою для легітимності. Уміння уникати крайнощів і знаходити компроміси між справедливістю, законністю та доцільністю є ознакою державної влади, яка намагається бути легітимною.

Виходячи з усього зазначеного вище, можна вказати на низку ознак, які конституюють поняття легітимності державної влади.

По-перше, легітимність – це одна з фундаментальних властивостей державної влади в демократичній правовій державі, в якій запроваджена прозора процедура формування органів влади та місцевого самоврядування, функціонує система стримування та протидії між гілками влади, запроваджений чіткий механізм конституційного контролю за її діяльністю, застосовується юридична відповідальність як до окремих органів публічної влади, так і до окремих вищих посадових осіб держави в разі порушення ними конституції та законодавства. Також легітимність передбачає високий рівень політичної та правової культури правлячої еліти.

По-друге, легітимність містить як нормативний складник, оскільки вона спирається на чинне законодавство, так і ціннісний, оскільки вона є результатом переконання громадян у її справедливості. Тому виконання наказів чинної влади чи у вигляді конкретних приписів, чи у вигляді абстрактних законів може здійснюватися як через внутрішнє переконання у справедливому характері чинного правління, так і через страх зазнати санкції в разі порушення норм чинного законодавства.

По-третє, легітимність завжди передбачає сприйняття й визнання суспільством правомірності того типу панування та його методів, які характерні для цього політичного режиму в певних історичних і соціальних обставинах. Легітимність передбачає тісний зв'язок між державною владою та громадянським суспільством, який забезпечує бодай мінімальний рівень консенсусу між ними. Вона завжди залежить від рівня активності суспільства, його компетентності, розвитку його інститутів і рівня політичної і правової культури народу.

По-четверте, легітимність влади означає, що ця влада сприймається громадянами як законна, справедлива й доцільна, а отже, громадяни за владою визнають право приймати повноважні та компетентні рішення, а за собою – обов'язок ці рішення виконувати.

Список використаних джерел:

1. Обротов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрям сучасного правознавства. *Право України*. 2010. № 1. С. 44–51.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Русский язык, 1991. Т. 2.
3. The Oxford English Dictionary. Vol. VI (L–M). Oxford: At the Clarendon Press, 1970. 582+820 p.
4. Гайда Ю. Процесс легитимации политической власти. *Элементы теории политики* / под ред. В.П. Макаренко. Ростовна-Дону, 1991. С. 398–409.
5. Мостовиук М.А. Легитимность государственного насилия: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Москва, 2006. 176 с.
6. Краснов Б. Теория власти и властных отношений. *Социально-политический журнал*. 1994. № 3. С. 80–92.
7. Чиркин В. Легализация и легитимизация государственной власти. *Государство и право*. 1995. № 8. С. 65–73.
8. Ющик О. Право і закон: проблема співвідношення. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*: зб. наук. пр. 2004. Вип. 27. С. 63–70.
9. Волинець В.В. Легітимність влади як фактор політичної стабільності суспільства: дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Острого, 2008. 208 с.